

Kdo dejansko vlada v jugoslovanski družbi?*

Ugotovitve naše analize političnega predstavništva kot tudi empiričnih raziskav slojne distribucije politične moči kažejo, da je mogoče postaviti podmeno o voditeljih kot o politično vodilnem družbenem sloju. Preden odgovorimo na vprašanje, ali je o voditeljih kot celoti sploh mogoče govoriti kot o vladajočem sloju, ali v družbi torej vlada monoliten »birokratsko-politično-tehnokratski kompleks« (»BPT kompleks«), ali pa se nemara znotraj tega sloja, v katerem od njegovih podslojev (1. politični funkcionarji, 2. gospodarski funkcionarji, 3. funkcionarji v državni upravi, družbenih službah in paradržavnih ustanovah) skrivajo dejanski imetniki politične moči, bomo še enkrat preverili hipotezo o voditeljih kot politično dominantnem sloju. Še preden pa poskusimo natančneje opredeliti profil vladajočega stratuma, moramo odgovoriti tudi na vnaprej postavljeno dilemo: ali v naši družbi lahko govorimo o političnih neenakostih ali pa gre samo za razlike?

1. SESTAVA KLJUČNIH POLITIČNIH USTANOV

Preverjanje omenjene podmene, ki so jo že podkrepile ugotovitve raziskave, bomo opravili s pregledom ključnih političnih institucij. Seveda sploh ni treba opozarjati, kako pomembno vlogo v distribuciji moči imajo ravno institucije. Socialna pripadnost članov poglavitnih institucij še ni zadosten dokaz za identifikacijo najmočnejših družbenih slojev, vendar pa daje pomembne kazalce. Tu se bomo ukvarjali predvsem z vprašanjem, ali so v najpomembnejših političnih institucijah pri nas nadpovprečno zastopani tisti družbeni sloji, za katere so tako prejšnja analiza koncepta političnega predstavništva kot tudi rezultati raziskave pokazali, da se od ostale populacije ločijo po svojem nadrejenem položaju?

Začeli bomo s skupščino SFRJ (z obema zboroma). Ne glede na spremembe v imenu in številu zborov skupščine SFRJ je v obdobju dveh in pol desetletij (od leta 1963 dalje) v njeni sestavi prevladoval sloj vodilnih ljudi (če ga opredelimo enoznačno). Delež tega sloja niha med tremi četrtinami in dvema tretjinama, kar kažejo naslednji podatki: leta 1963 – 72%; l. 1965 – 76%; l. 1967 – 74%; l. 1969 – 74%; l. 1974 – 61%; l. 1978 – 70%; l. 1982 – 62,5%; l. 1986 – 67%. Da so razmere podobne tudi na republiški ravni, kaže podatek, da je bilo v Saboru SR Hrvatske leta 1986 od izvoljenih delegatov 44,7% prav iz vrst vodilnega osebja (Dokumentacija, št. 650, 1987. Republiški zavod za statistiko SRH). Ker predstavlja vodilni sloj le 2% polnoletnih Jugoslovanov in približno 3,5% vseh zaposlenih, sledi pač nedvoumni sklep, da je ta sloj v predstavniških telesih zastopan neproporcionalno. Vključenost sloja vodilnih ljudi v CK ZKJ (kot tudi v vodilne organe ZK republik in pokrajin) je težje ugotoviti, ker statistika posebej prikazuje samo delavce nasploh, ne pa tudi vodstvene delavce. Kazalce o deležu vodilnih dobimo posredno, z vpogledom v izobrazbeno strukturo. V najvišjem organu ZKJ je delež članov z visoko ali višjo izobrazbo naslednji: l. 1978 – 83%; l. 1982 – 87%;

* Objavljamo odlomek iz še neobjavljene študije dr. Vladimira Goatija »Anatomija jugoslovanske družbe«; avtor je znanstveni svetnik v Inštitutu za družbene vede v Beogradu.

l. 1986 – 74%. Za socialno-profesionalno razvozljanje izobrazbene strukture lahko uporabimo podatke o sestavu delegatov na XIII. kongresu ZKJ leta 1986. Med delegati tega zbora je bilo 38% vodilnih delavcev (S. Mihailović, 1987), samo en njihov podslaj – poklicni politični funkcionarji – pa je tvoril 26%, kar je 44-krat več, kot je delež te skupine v socialnem sestavu ZKJ! Tako poudarjena prevlada političnih funkcionarjev glede na druge funkcionarje že nakazuje pomanjkljivost hipoteze o »BPT kompleksu« in kaže, da je potrebno sloj vodilnih ljudi preučevati diferencirano.

In končno, sloj vodilnih v Svetu Zveze sindikatov Jugoslavije je leta 1986 štel skoraj polovico njegovega članstva (59 od 121), kar je 29-krat več, kot je njihov delež v sindikalnem članstvu. V sestavu Sveta Zveze sindikatov Jugoslavije, kakor ga je verificiral VIII. kongres, pa je kar 38,4% ene same vrste vodilnih ljudi, namreč družbenopolitičnih delavcev, na IX. kongresu pa je bil delež te kategorije nekoliko nižji – 23,1% (*Sindikati*, Bilten VSSJ 1984, št. 5–6, 95).

Če te podatke o sestavu naših ključnih političnih institucij gledamo v celoti, se povsem ujemajo z ugotovitvami primerjalnih raziskav vodilnega stratuma v sodobnih družbah. Te raziskave so namreč neizpodbitno dokazale, da se vodilni sloj razločuje od druge populacije po svojem višjem družbeno-ekonomskem položaju in izobrazbi. Zato je, če povzamemo ugotovitev J. Rassmunsena, mogoče reči, da v »vseh državah, ne glede na njihove težnje po demokraciji, upravljajo elite moči« (1969, 162).

Poglejmo zdaj, kako se je v najpomembnejših zveznih ustanovah gibal delež delavcev in kmetov – torej družbenih slojev, ki sta po ugotovitvah naših prejšnjih raziskav pod ravnijo institucionalno določene meje politične enakosti, ki drugače povedano, stojita na dnu piramide moči. Delež delavcev v Skupščini SFRJ kaže velika nihanja, kar je razvidno iz naslednjih podatkov: l. 1963 – 5,5%; l. 1965 – 1,9%; l. 1967 – 3,9%; 1969 – 0,6%; l. 1974 – 19%; l. 1978 – 9%; l. 1982 – 17%; l. 1986 – 11%. Kljub izraziti rasti oziroma pravemu skoku v letu 1974 glede na leto 1969 in pomembnim nihanjem v poznejšem obdobju (resda na višji ravni), je delavstvo danes trikrat manj zastopano v najvišjem organu oblasti kot v celotnem prebivalstvu in šestkrat manj kot med zaposlenimi v družbenem sektorju. Podatki kažejo, da je delež delavcev v sestavu CK ZKJ (1978 – 17%; 1982 – 18%; 1986 – 19,6%) občutno manjši, kot je njihov delež v članstvu (29%). To nesorazmerje je še bolj poudarjeno v Sindikatu, saj je od 522 članov Sveta ZSJ in zveznih odborov (l. 1986) delavcev samo 22%, kar je trikrat manj od deleža tega sloja v celotnem članstvu organizacije.

Zastopanost kmetov v poglavitnih ustanovah političnega sistema je samo simbolična, kar je v skladu z ugotovitvami prejšnjih analiz glede njihove popolne marginalizacije. V Skupščini SFRJ do leta 1974 deleža kmetov sploh niso statistično ugotavljali, in zato lahko samo ugibamo, kolikšen je njihov delež med poslanci, ki so jih vključevali v rubriko »drugi poklici« (vedno nižji od 5%). Po letu 1974 so to statistično pomanjkljivost odpravili, zato lahko ugotovimo, da je bil v dosedanjih štirih mandatih (od 1974 do 1986) delež kmetov v Skupščini SFRJ najvišji – z 2% – v njenem sklicu 1982–1986. V CK ZKJ je bil njihov delež leta 1986 4%, kar tudi sicer ustreza nizki zastopanosti kmetov v članstvu ZK. Kmetov tudi ni v sestavu vodilnih sindikalnih teles in sploh v tej organizaciji. Tu je potrebno zapisati opombo splošnega značaja: delež delavcev in kmetov bi bil verjetno še neprimerno nižji, če bi pod povečevalno steklo dali tudi ožje izvršilno-politične organe skupščine SFRJ, CK ZKJ in Sveta Zveze sindikatov Jugoslavije, organe, ki so nukleusi, »človeški substrat« moči teh organizacij. Za takšno raziskavo pa ni na

voljo zanesljive dokumentacijske podlage, vendar pa upamo, da so že podatki o sestavi lupine tega jedra popolnoma zadostni.

Povzemimo na kratko rezultate vseh prejšnjih analiz. Iz njih so razvidna tri svojstva posameznikov, ki so nad ravnijsko politične enakosti. Dva od njih nista dovolj izostrena oz. razlikovana: 1. delo v družbenem sektorju, kar danes velja za približno 7 milijonov Jugoslovanov in 2., iz istih razlogov tudi članstvo v DPO, saj šteje samo sindikat po uradni samooceni več kot šest milijonov ljudi, SZDLJ pa ima na papirju še mnogo širšo družbeno podlago (približno 17 milijonov), ker so pač druge DPO njeni kolektivni člani. Tretja značilnost pa je pripadnost sloju vodilnih delavcev, in prav ta ustreza merilu razlikovalnosti; zato si bomo poglobljevali sestavo in vlogo tega sloja v procesu političnega vladanja.

Še prej pa premotrimo hipotezo o političnih neenakostih. V dosedanji analizi smo nemara z dovolj utemeljenimi argumenti podkrepili podmeno, da gre v naši družbi za politične neenakosti v *strictu sensu*, ne pa za politične razlike. In še več: ne gre za katerekoli neenakosti, temveč za sistemske neenakosti »strukturne narave«, kakor jih opredeljuje S. Vrcan (1973, 16–17). Izsledki iz izvedenih trojnih analiz se v celoti ujemajo glede hierarhične razvrstitve politične moči: na vrhu je sloj vodilnih delavcev, sledijo jim strokovnjaki, delavci in kmetje. Tu sta potrebni dve pripombi: najprej, da je poudarjena politična neenakost – katere elemente smo lahko ugotovili – dejavnik politične stabilnosti le tedaj, če je v skladu z dominantnimi vrednotami sistema. Če pa ni tako, ampak je egalitarna razdelitev politične moči regulativno načelo, kot je npr. pri nas, tedaj je neenakost element neuravnoteženosti sistema. In drugič: vpliv ugotovljenih političnih neenakosti na družbeni, predvsem pa na ekonomski razvoj, je mogoče obravnavati iz dveh zornih kotov, namreč z vidika vpliva razsežnosti teh neenakosti, in drugič, iz perspektive kvalitete, narave teh neenakosti. S prvega vidika lahko predstavimo, da ostra politična polarizacija naše družbe – torej obstoj ozkega kroga zelo vplivnih, na drugi strani pa kot nekakšna njihova maska ogromna večina prebivalstva, ki je brez politične moči in vpliva in ki v bistvu tvori široko dno piramide politične moči, da vse to, skratka, deluje zaviralno tudi na delovno zavzetost posameznikov, da – zaradi vrste posredništev – zmanjšuje njihova prizadevanja in delovni učinek. Egalitarna porazdelitev politične moči, če hočemo biti pravični, ni *conditio sine qua non* ekonomske ekspanzije; kot dokaz lahko navedemo dežele Vzhodne Azije: Taivan, Južna Koreja, Singapur, Hong Kong. Toda ta analogija z našo državo je povsem pogojna – ne samo zaradi različnega družbenoekonomskega sistema, marveč tudi zaradi okoliščin, v katerih je politična neenakost v teh deželah usklajena z vladajočim vrednostnim sistemom; temu pa so prilagojene tudi aspiracije prebivalstva, kar pa za nas prav zanesljivo ne velja.

Narava političnih neenakosti, dejstvo, da so te pri nas ogrodje družbene (in tudi ekonomske) hierarhije, verjetno močnejše vpliva na ekonomski razvoj kot pa sama razsežnost teh neenakosti. Ker je ekonomska hierarhija pri nas zgolj odsev politične hierarhije, tudi nosilci ekonomskih vlog ne delujejo avtonomno, marveč za svoje (vsaj najvažnejše) odločitve iščejo privolitev političnega dejavnika. Pri tem ne gre vedno nujno le za formalno odobritev, marveč tudi za neformalne »konzultacije«, ki se dogajajo v krogu lokalne elite; to pa seveda neizogibno pomeni zgubljanje časa in zamujanje ugodnih ekonomskih priložnosti. Zamujene odločitve pa so vedno napačne odločitve. Ker politični dejavnik neposredno vpliva na mikroekonomske odločitve, kajpak vsiljuje tudi lastni tip racionalnosti in prioritete. Popolnoma odveč je poudarjati, da politično merilo racionalnosti ni istovetno z ekonomskim. Nekoliko poenostavljena razlika bi bila v naslednjem: prva

upoštevata predvsem ohranjanje obstoječe distribucije moči v danem prostoru, druga pa teži h kar največjemu dobičku. Premoč prvega merila nad drugim je pri nas razvidna iz mnogih javnosti znanih primerih, ko so lokalno-politični interesi prisilili gospodarske subjekte v ekonomsko pogubne posle z organizacijami iz svojega bližnjega okolja.

2. PROFIL VLADAJOČEGA SLOJA

Analiza koncepta političnega predstavnštva je pokazala, da je pripadnost vladajočemu sloju ena od razlikovalnih lastnosti, ki politično »bolj enake« posameznike ločuje od »manj enakih«. V razpravah o slojni distribuciji politične moči smo prišli tudi do spoznanja, da je na vrhu hierarhične piramide sloj vodilnih delavcev. Takšen sklep močno podpira tudi vpogled v socialno sestavo temeljnih institucij političnega sistema. Vendar pa sloj vodilnih delavcev ni homogen in v njem lahko razlikujemo vsaj tri podesloje: politokrate, birokrate in vodilne ljudi v gospodarstvu. Opredelitev teh podeslojev smo obravnavali v prejšnjem poglavju.

Tako smo prišli do poglobljenega vprašanja: ali lahko rečemo, da vodilni sloj v celoti vlada v družbi, ali pa gre le za katerega od omenjenih ožjih delov tega sloja? Ko odgovarjamo na to vprašanje, v bistvu odgovarjamo na vprašanje o dejanskem subjektu oblasti. G. Therborn uvršča takšne poskuse med »subjektivistične pristope k proučevanju oblasti« (1988, 27). Ko odgovarjajo na vprašanje o subjektu oblasti v naši družbi, se poslužujejo sodobni avtorji, seveda z mnogimi posebnostmi, vendar *grosso modo*, dveh pristopov, dveh paradigem, razredne in etatiistične. Ta dva različna pristopa sta se v novejšem času predstavila v dveh knjigah, in sicer M. Laziča (1987) in D. Mrkšiča (1987). Lazič meni, da je v jugoslovanski družbi mogoče govoriti o razredu »kolektivnih lastnikov«. »Kolektivni lastniški razred je vladajoči razred«, piše, »ker upravlja s celotno proizvodnjo, z reprodukcijo družbenega življenja. Razred je zato, ker je upravljanje njegov monopol, kar hkrati pomeni, da izključuje delavstvo iz upravljanja in s tem vzpostavlja sovražnost med tema dvema skupinama. Razred kolektivnih lastnikov je tudi zato, ker s celotno proizvodnjo upravlja kot hierarhija, in sicer na podlagi sistema položajev, ki jih imajo njeni pripadniki v različnih segmentih enotnega reprodukcijskega procesa« (1987, 40–41). Ta razred tvorijo, po avtorjevem mnenju, vsi posamezniki na vodilnih položajih v vseh sektorjih dejavnosti. »Mesto posameznika v razredni hierarhiji določajo – še natančneje zapiše M. Lazič – koordinate v strukturi imenovanj, oziroma tisti položaj ‚nad‘, ki tega posameznika nadzoruje, in tisti položaj ‚pod‘, ki ga ta posameznik nadzoruje... V mnogo bolj decentraliziranih sistemih se na samem ‚dnu‘ hierarhije pojavljajo odstopanja od pravila. Število imenovanj je tu veliko, ker je pač dno piramide najširše. Pri imenovanju direktorja manjšega podjetja, na primer, se lahko komiteji formalno odrečejo izključni pravici do iskanja kandidata za ta položaj. Zadoščajo lahko že ‚konzultacije‘ z njimi o ‚spodaj‘ predlaganih kandidatih.« (1987, 43). Pripomnimo naj, da tako opredeljeni razred tvorijo trije sloji: politični voditelji, vodilni ljudje v gospodarstvu in nazadnje vodilni v administrativnem aparatu in paradržavnih ustanovah. V enotni razred se uvrščajo – vsaj na podlagi marksističnega pojmovanja razredov – na podlagi predpostavke, da imajo skupne interese in visoko stopnjo homogenosti. Prav ta predpostavka pa se nam zdi sporna, kar bomo pozneje poskušali pojasniti.

D. Mrkšić sprejema elitistični, ne pa razredni obrazec družbene strukture. Po

njegovem prepričanju je na vrhu hierarhične lestvice pri nas elitistični sloj, »ki zaseda vrhove partijskega, družbenega in gospodarskega aparata in je tudi v jedru informacijskega sistema; ima monopol v nadzoru nad proizvodnjo in delitvijo materialnih dobrin, v selekciji in razporejanju kadrov na strateška mesta, pa tudi monopol v formuliranju ideologije kot vladajočega pogleda na zgodovino, družbo in človeka« (1986, 9). Vladajoči sloj se razlikuje po funkcionalnem in nacionalnem merilu. Vsaka elita znotraj nacije – natančneje, znotraj republik in pokrajin – se deli na politično in njej podrejeno gospodarsko elito. »Pod« vladajočim slojem so na drugem mestu v hierarhični lestvici – po mnenju avtorja – srednji sloji, na tretjem in četrtem mestu pa so sloji fizičnih delavcev oziroma zasebnikov. Pisec izrečno poudarja podrejeno položaj gospodarske elite glede na politično, čeprav ju uvršča v enoten elitistični sloj, pri čemer očitno predpostavlja, da elementi podobnosti vendarle prevladujejo nad elementi različnosti med njima. Naš sum v tem primeru zbujata enak pomislek kot v primeru »razreda kolektivnih delavcev«. Po našem mnenju so razlike med političnimi voditelji (politokrati) in gospodarskimi funkcionarji v obeh primerih pomembnejše, kot pa podobnosti; če tega ne upoštevamo pri formuliranju teoretskih konceptov, to zmanjšuje njihovo eksplikativno in analitično vrednost. Tudi J. Mirič razmišlja znotraj elitistične paradigme. Po našem mnenju ta avtor upravičeno opredeljuje »politični razred« restriktivno, in sicer tako, da utemeljuje njegove funkcije na reprodukciji politične moči kot pogoj za lasten obstoj ter na političnem posredništvu (1988, 16). V približno istem smislu piše o »politični birokraciji« tudi V. Franičević (1987, 22).

Poskus ugotavljanja družbene hierarhije se sooča z dejstvom, da so družbene skupine v socializmu podobne, ali pa se med seboj razlikujejo po številnih lastnostih: izobrazbi, materialnem položaju, politični moči, ugledu, življenjskem slogu itd. Na podlagi določenih lastnosti je mogoče nekatere od teh skupin (politične funkcionarje, gospodarske voditelje, uradništvo, inteligenco, delavstvo, kmete) uvrstiti v isti sloj ali razred (izraz razred uporabljamo brez vsakršnega teleološkega prizvoka, kot *terminus technicus*, in tako oblikovati slojne ali razredne lestvice. Vendar pa je takšna konceptualizacija le malo pomembna, če ne ponderira tudi pomena omenjenih lastnosti. V tem primeru je mogoče, kot v igri s kockami, z različnim razporejanjem dobiti različne podobe družbene strukture. Toda: ali so vse enako resnične? Odgovor je nikalen, ker so nekatere lastnosti bistvenega pomena in so zato *fundamentum divisionis* v hierarhiji, druge pa so sekundarne in lahko pokažejo samo statistično relevantna grupiranja. Glede na naravo socialističnih držav je vsebinsko vprašanje prav politična moč, zato je klasifikacija, ki povezuje bistveno različne družbene skupine, v tem pogledu nujno izumetničena. Če upoštevamo, da tako kot magnet privlači drobce železa – privlači tudi politična moč druge prilastke (materialni status, ugled, in še vrsto drugih), da je, kot smo rekli v prejšnjem poglavju, »centralna os statusa posameznika«, potem moramo reči, da politični funkcionarji, ki imajo največjo moč, suvereno zasedajo vrh slojne ali razredne hierarhije. Razmerja med »politokracijo« in »ostalno družbo« (vključno z gospodarskimi funkcionarji in birokrati) so razmerja moči – in urejajo jih veljavna pravila političnega življenja. Del svoje moči črpa politokracija pri nas prav iz nerazvitosti politične demokracije. Zato pomeni razvoj demokracije predvsem omejevanje moči politokracije v korist družbe.

O številčnosti politokracije navedemo lahko samo približne ocene. Če upoštevamo, da je tudi v naših gospodarsko nerazvitih občinah najmanj deset profesionalnih (plačanih) političnih funkcionarjev v državnem aparatu in DPO (katerih imenovanja in odpoklice urejajo družbeni dogovori in samoupravni sporazumi

o kadrovske politiki) in da to število z razvitostjo občine naraste tudi do trikrat, potem domnevamo, da se povprečno število pripadnikov političnega sloja giblje okrog številke petnajst; če to pomnožimo s številom občin (529), pridemo približno do številke 8000. Če temu dodamo še 6000 pripadnikov tega sloja na višjih ravneh organiziranosti (mesto, regija, pokrajina, republika, federacija), dobimo številko 14.000. Ko govorimo o politokraciji, mislimo prav na to strukturo, hkrati pa se zavedamo tega, da se tudi znotraj njeni posamični segmenti razlikujejo, npr., glede na pomen institucije, v kateri posameznik deluje, glede na hierarhično raven svojega položaja itd. To jedro politične moči obkroža širši prstan posameznikov, ki opravljajo neplačane politične funkcije v izvršilno-političnih organih DPO in skupščinah DPS na vseh ravneh. Ta obroč je verjetno petkrat številnejši od politokracije. Menimo, da ocena o petkrat številnejšem zaledju ni pretirana, saj obstaja na vseh ravneh političnega organiziranja visoka stopnja »presedlavanja« med članstvom izvršilno-političnih organov posameznih DPO in organov skupščin DPS. V tem političnem zaledju gre velik delež gospodarskim voditeljem, saj je mnogim od njih to »vstopnica« za poklicno politično kariero. S tega vidika je mogoče to zaledje razumeti kot »predsobo politokracije«.

Razmerje med politokracijo in gospodarsko elito (kadar je le-ta v politični milosti) sicer ni mogoče izenačevati z odnosom med kapitalisti in tehnostrukture v državah predstavniciške demokracije, vendar pa nanj spominja. Glede tega je poučna pripomba, ki jo je Duverger namenil Galbraithu, češ da pretirava s pomembnostjo tehnostrukture. Že Galbraithovo stališče, da je moč tehnostrukture »absolutna tako dolgo, dokler ima podjetje vsaj minimalni dobiček«, nakazuje – pravi Duverger – imanentno omejenost moči tehnostrukture. Kajti takrat, ko ni dobička, delničarji uveljavijo svoja pooblastila in tehnostrukture suspendirajo. Duverger to ilustrira z zanimivo zgodovinsko primerjavo: »Če kralj dovoli svojemu prvemu ministru, da gospodari, kadar gre dobro, kakor je počel Ludvik XIII. z Richelieujem, če mu dovoli, da predlaga svojega naslednika, kot je Richelieu predlagal Mazarina, to ne ukinja kraljevske oblasti – nasprotno, ta ohrani svojo suvereno naravo. V določenem smislu kapitalisti razpolagajo z analogno oblastjo nad tehnostrukture«. (1972, 146). Vendar se nam zdi, da Duvergerjeva slikovita primerjava, ki istoveti tehnostrukture z nosilcem delegirane oblasti v sedemnajstem stoletju, spregleda to, da je tehnostrukture na Zahodu vendarle le bolj samostojna, kot je bil znameniti francoski kardinal, zakaj oceno njene uspešnosti daje brezosebno tržišče, ne pa posameznik v podobi monarha. Vendar pa je Duvergerjevo primerjavo mogoče brez navedenega zadržka uporabiti pri razmerju med politokracijo in gospodarskimi voditelji v socialističnih državah. V le-teh je namreč gospodarska elita popolnoma brez samostojnosti in je povsem odvisna od neomejene volje politokracije. Podrejeni položaj gospodarske elite se v bistvu izraža v podrejenem položaju trga in gospodarstva nasploh do politike. Obdobja gospodarskih reform v vseh socialističnih državah pomenijo razširjanje območja svobode in moči gospodarske elite, somrak reforme pa napoveduje dušenje pridobljene svobode in zmanjševanje moči. V teh obdobjih izvaja politokracija neposredne kadrovske posege v vrhove gospodarske elite, ki jih napolnjuje s posamezniki, ki so pripravljeni brez pomišljanja izvajati »partijsko linijo«.

Kadar govorimo o številčnosti gospodarske elite pri nas, si za oceno lahko pomagamo s podatkom o številu gospodarskih subjektov. Konec leta 1985 je bilo v SFRJ: 14.279 DO brez TOZD; 4062 DO s TOZD; 18.927 TOZD in nazadnje 407 SOZD. Skupno število gospodarskih subjektov (37.675) kaže tudi na število njihovih vodilnih delavcev, čemur pa je treba dodati v povprečju še po dva direk-

torja na eno podjetje. Tako dobimo skupno številko 113.025. Seveda, »direktorski zbor« ni homogen, tako kot tudi ni politokracija, ampak se znotraj sebe močno razlikuje glede na raven funkcije, pomen podjetja itd. Zaradi nižjega položaja gospodarske elite v socialističnih državah sploh ne moremo govoriti o pravi tehnokraciji, ker razpolaga gospodarska elita samo z začasnimi in omejenimi pooblastili, ki jih delegira politokracija. Na prvi pogled se zdi, da je ta ocena v nasprotju z očitnim izkustvom, da se namreč direktorji največjih podjetij gibajo v politokratskih krogih in da brez večjih težav prehajajo na poklicne politične dolžnosti. Lahkoto tega prehajanja pojasnjuje okoliščina, da je naš svet gospodarstva v veliki meri podaljšan svet politokracije. Zato so meje med njima tako luknjičave. Ko pravimo, da gre le za navidezno protislovje, mislimo pri tem na to, da »osmoza« med gospodarstvom in politiko na vseh ravneh hierarhije, na katere ta empirija opozarja, vendarle ničesar ne pove o tem, kako je mogoče na to hierarhično raven priti. Tu pa ni nikakršne paralelnosti: najpomembnejše »dvigalo vzpona« je politični aktivizem in politična vertikala. Politični dejavnik pošilja na strateška mesta v ključne gospodarske organizacije svoje ljudi, da tam opravljajo pomemben in glede na ekonomsko krizo tudi vse težavnejši in neprijetnejši posel. Namesto »organskih menežerjev« so na ključna mesta pravzaprav postavljeni ljudje, ki pogosto ne samo proti volji podjetja, ampak tudi proti svoji volji opravljajo nekakšno »poslanstvo«, pri tem pa nestrano čakajo, da jim bo mandat iztekel in se bodo lahko vrnili v toplo politično naročje.

V podkrepitev teze, da pri nas tehnokracije ni in da v sedanjih razmerah tudi ni mogoča, navajamo naslednje: spreminjanje gospodarske elite v tehnokracijo ni stvar volje, temveč je bistveno odvisno od družbenih okoliščin. Vzroke, ki v neki določeni državi omogočajo spreminjanje strokovnjakov v tehokrate, je izčrpno analiziral J. Billy. Po njegovem mnenju so zunanji razlogi naslednji: visoka stopnja industrializacije in visok organski sestav kapitala, velika koncentracija kapitala, številčno zadosti velika skupina strokovnjakov, da lahko spodbudi preboj svojih članov, zadostna družbena mobilnost, ki omogoča posameznikom, ki nimajo premoženja, dostop do vodilnih mest, in končno, razpršenost kapitala velikih industrijskih podjetij na množico varčevalcev, kar zmanjšuje vpliv lastnikov v organih upravljanja v korist menežerjev. Notranji pogoji pa so: obstoj »kolektivnega duha« med strokovnjaki, višja tehnična izobrazba glede na druge družbene skupine, dovolj visoki dohodki, da zaradi njih strokovnjaki ne hlepijo po spremembi položaja in nazadnje neodvisnost strokovnjakov od politične oblasti (1960, 12–21).

Čeprav zgoraj omenjeni avtor očitno obravnava sodobno meščansko družbo, pa je zadnji pogoj, ki ga navaja – neodvisnost strokovnjakov od politične oblasti, brez česar ni možna preobrazba strokovnjakov v tehokrate – obče veljaven. Prav ta pogoj pa v socialističnih državah ni izpolnjen, zato o tehnokraciji lahko govorimo samo metaforično. Čeprav so teze o tehnokraciji neresnične, pa so uporabne s stališča interesov politokracije, da obdrži vladajoči položaj. Te teze so alibi za politični obračun s tehnostrukturno v obdobjih, ko reforme doživljajo svoj razmah. Ko pa politokracija mobilizira delavce z antitehnokratskimi gesli, to vselej, vsaj doslej, pomeni konec reformskih prizadevanj.

Iz analize sestava politično vladajočega sloja smo izpustili vojaško elito, ki je nedvomno zelo pomembna, ne le za varnost države, temveč tudi zaradi vloge celotnega »vojaškega kompleksa« v njenem ekonomskem razvoju. O družbenem priznavanju pomena vojaškega kompleksa priča podatek, da naša država, ne glede na izjemne gospodarske težave, po srednjeročnem načrtu letno izdvaja stalen odstotek (5,2) narodnega dohodka za vojaške potrebe. O vplivnosti vojne sfere

govori tudi dejstvo, da zasedajo ljudje iz vojaške elite pomembne politične funkcije. Vendar pa o samostojni vlogi te elite v naši državi ne moremo govoriti iz istih razlogov, kot tudi v državah realnega socializma ne moremo govoriti o samostojni vlogi »stratokracije« (gl. pogl. 5). O vojaški eliti je (kadar je govor o gospodarski eliti in birokraciji) mogoče govoriti samo kot o »podrejeni eliti«.

Poglejmo dokaze, ki glede vprašanja, ali je politokracija enoten sloj z vodilnimi delavci v gospodarstvu, ali pa je nemara ločen sloj, govorijo prav v prid tej drugi ugotovitvi. Prvi, morda najbolj odločilen argument je določena nenadomestljiva institucionalna prednost politokracije glede na drugi dve kategoriji, vendar se je ta lastnost doslej izmikala pozornosti raziskovalcev. Gre za privilegij, ki kvalitativno ločuje politokracijo od drugih. Z besedo kvalitativno želimo poudariti to, da nikakor ne gre za »imeti malo več ali malo manj« nekaterih dobrin in vrednosti ter za nekaj lestvic ali točk ugodnejši položaj na določeni statusni lestvici, ampak gre za to, da ta privilegij izrecno razmejuje politokracijo od vseh družbenih skupin. Gre za *institucionalizirano varstvo politokracije z družbenimi dogovori in sporazumi, ki podeljujejo tej skupini pečat zaprte, kastno urejene grupacije*. To je npr. dobro razvidno iz Družbenega dogovora o kadrovske politiki v Srbiji (Službeni glasnik SR Srbije, št. 3/1981), ki so ga podpisali predstavniki družbeno-političnih organizacij (partija, sindikat, SZDL, mladina, borci) in predsedniki: skupščine SR Srbije, izvršnega sveta, predsedstva SR Srbije in gospodarske zbornice. Enake dokumente imajo tudi druge republike, pa tudi nekatere druge ravni političnega sistema (občina, pokrajina, federacija).

V navedenem dokumentu piše, da »poteka izbira kadrov za funkcije v družbenopolitičnih organizacijah in organih družbenopolitičnih skupnosti na podlagi meril iz Dogovora in ustreznih meril, ki so navedena v samoupravnih aktih teh organizacij in skupnosti. O kandidatih za te funkcije se opravijo potrebne konzultacije, dogovarjanje in usklajevanje stališč« (člen 20). Medtem ko ta člen omejuje pristojnost Dogovora na politično področje, pa ga 35. člen istega akta razširja tudi na druge družbene sektorje, predvsem na gospodarstvo. Z omenjenim Dogovorom so udeleženci ustanovili Koordinacijski odbor za kadrovske politiko kot »stalni konzultativni organ«, v katerega vse ustanove delegirajo po enega člana in namestnika. V tem organu se oblikuje mnenje o kandidatu, medtem ko končni sklep o tem izda »ustrezni organ«, kakor je zapisano v 28. členu Dogovora. Seveda ni potrebno posebej poudarjati, da je možnost, da bi »ustrezni organ« nasprotoval stališču omenjenega telesa, zgolj teoretična. Funkcija Koordinacijskega odbora ni samo izbor kandidatov za ključna mesta, temveč tudi nenehna »skrb« zanje. O tem pravi 25. člen naslednje:

»Udeleženci dogovora si bodo prizadevali, da bodo kadrom, ki so bili več kot dva mandata na poklicnih funkcijah, pa nimajo pogojev, da bi z istim delom nadaljevali, na ustrezen način rešili vprašanje njihovega nadaljnjega delovnega angažmaja tako, da jim bodo zagotovili ustrezna dela in delovne naloge v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih«. *Ta člen potemtakem zagotavlja velik kadrovske privilegij političnim funkcionarjem v primerjavi z vsemi drugimi kategorijami zaposlenih Jugoslovanov (da o nezaposlenih sploh ne govorimo). Ko izpolnijo navedeni pogoj (več kot dva mandata), politični funkcionarji pridobijo absolutno zagotovilo za zaposlitev in skrb za njihovo delovno kariero dokončno preide na »udeležence dogovora«.* Ta izključna pravica je brezpogojna, ker nanjo, če sodimo po 25. členu, ne vpliva ocena o tem, kako je pripadnik političnega sloja sploh opravljal svojo funkcijo. Kolikor vemo, tu praksa ne odstopa od normativnih določb, saj omenjeni privilegij doslej ni bil

odvzet niti poraženim udeležencem spopada znotraj političnega sloja. Okoliščina, da je delovna kariera (pravzaprav materialna eksistenca) zunaj predmeta spopada, da to, drugače povedano, niso spopadi »za vse ali nič«, seveda zmanjšuje njihovo ostrino in moč. Brezpogojno zavarovanje delovne kariere prispeva k homogenizaciji pripadnikov političnega sloja: naknadna ocena o uspešnosti oz. neuspešnosti bi vnesla nujno negotovost, razvrednotila bi vrednost privilegijev in ogrozila »esprit de corps« pripadnikov sloja.

Na podlagi navedenega Dogovora sta bila sprejeta dva Sporazuma, ki urejata: prvič način poteka konzultacij o kadrih na ožje pojmovanem področju politike, in drugič vpliv na postopek izbora kadrov v drugih družbenih sferah, predvsem v gospodarstvu (Službeni glasnik, SR Srbije, št. 3/1981). *V celoti vzeto pomenita citirana sporazuma kot tudi Dogovor, iz katerega izhajata, popolno prevlado političnega dejavnika v kadrovski politiki in popolno razvrednotenje institucije volitev, kadar gre za politično sfero, če pa je govor o gospodarstvu, potem gre za utesnitev samostojnosti delovnih organizacij na nudum ius.*

Prikazali bomo še nekatere razlike, ki smo jih dognali iz empiričnih raziskav med politokracijo na eni strani in med gospodarskimi funkcionarji in birokracijo na drugi. Te razlike močno pritrjujejo stališču, da je izenačevanje in združevanje teh treh kategorij v en sam homogen sloj ali razred povsem izumetničeno.

Tezo o nadvladi politokracije nad gospodarsko elito in birokracijo v pogledu posredovanja politične moči je empirično potrdila raziskava *Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe*. V tej raziskavi smo sloj vodilnih ljudi razčlenili na tri podskupine prav zato, da bi preverili razlike med njimi glede posedovanja politične moči. Za to smo izdelali poseben indeks politične moči, ki zajema tako značilnosti vprašancev (indeks moči v procesu odločanja v občini, prisotnost v občinski skupščini, samoocenitev položaja, udeležba v NOB, članstvo v ZKJ, (ne)religioznost, nastopanje zoper negativne družbene pojave) kot tudi značilnosti okolja: staršev in rodbine, (udeležba v NOB, članstvo v ZKJ), prijateljev (vodilne funkcije, članstvo v ZKJ) in zakonca (članstvo v ZKJ). Ker smo hoteli s tem indeksom primerjati politokracijo z drugima dvema segmentoma sloja vodilnih ljudi v pogledu posedovanja politične moči, v indeks nismo vnesli kategorije poklicnega opravljanja funkcije, da ne bi s tem prejudicirali rezultatov raziskovanja (poklicno opravljanje političnih funkcij je kriterij pripadnosti politokraciji).

Izsledki raziskave so, kot kaže tabela 1, potrdili izhodiščno predpostavko: politični voditelji suvereno stojijo na vrhu – 89,3% pripadnikov tega sloja ima veliko, višjo ali srednjo moč, na drugem mestu, vendar daleč pod vrhom so gospodarski voditelji (66,7%), na zadnjem mestu pa so birokrati (64,9%).

Tabela 1: Indeks politične moči (v %) – podatki za Slovenijo

Moč	Politokrati	Birokrati	Gospodarstveniki
nizka	0,0	0,0	0,0
srednje nizka	0,0	7,9	0,0
srednja	10,7	27,2	33,3
srednje višja	39,3	26,3	40,0
velika	50,0	38,6	26,7

C = 0,58

Nekateri izsledki empiričnih raziskav družbene strukture v SR Hrvatski iz leta 1984 (2900 vprašanih) osvetljujejo pomembne razlike med politokrati in direktorji. Raziskave razkrivajo težnjo po samorekrutiranju političnih funkcionarjev. Čeprav je bilo v raziskavo vključenih le manjše število respondentov, pa D. Sekulić poudarja, »da vendarle preseneča, da izražajo tolikšno težnjo po samorekrutiranju ($Y = 0,18$). To pomeni, da obstaja določen mehanizem, ki prevaga nad zgolj naključno težnjo, da bi se politični funkcionarji regrutirali iz skupine tistih, katerih očetje so bili tudi politični funkcionarji« (1986, 80). Pri direktorjih je, za razliko od politokratov, vsaj po rezultatih omenjene raziskave težnja po samorekrutiranju nepomembna.

Ugotovljena težnja k samorekrutiranju politokracije je po našem mnenju posledica volilnega sistema, oziroma točneje, posledica tega, da nimamo demokratičnih volitev. Namesto ljudstva v takšnih okoliščinah vpliva na sestavo politične elite pač elita sama: ugotovitve te raziskave zgolj potrjujejo sicer že znano težnjo po samopotrjevanju.

Omenjena raziskava tudi kaže, da politični voditelji občutno prednjačijo pred direktorji tudi po materialnih prejemkih. Najvišji dohodkovni skupini, ki jo je zajelo raziskovanje, pripada 22,8% političnih voditeljev in samo 8,7% direktorjev (V. Lay, 1986, 22). Dejansko so materialne razlike vsekakor večje, kajti politokrati uporabljajo celoten spekter privilegijev, ki tehnostrukturi niso dostopni ali pa so jim na voljo le v skromnejšem obsegu. Res je sicer, da je ta vrsta privilegijev danes pri nas bistveno manj pomembna kot v državah realnega socializma. Po rezultatih omenjene raziskave imajo politokrati nekatere prednosti pred gospodarstveniki predvsem glede uporabe družbenih stanovanj, posedovanja vikendov in koriščenja letnih dopustov zunaj kraja stalnega bivanja itd.

Model rekrutiranja politokratov se razlikuje od modela rekrutiranja direktorjev. Rekrutacijska baza prve skupine je po ugotovitvah navedene raziskave v večji meri kot pri drugi skupini delavstvo in skupinsko-lastniški razred, medtem ko se člani druge skupine rekrutirajo v večji meri iz posrednega razreda (M. Lazić, 1986, 59). Pripomnimo še, da se po ugotovitvah te raziskave politokrati številneje uvrščajo med ateiste kot pa direktorji (S. Bahtijarević, 1986, 108). To razliko vsaj deloma lahko pojasnimo s tem, da so politični funkcionarji na vseh ravneh skoraj stoodstotno člani ZK, ateistično prepričanje pa je statutarni pogoj za sprejem v članstvo. »Gostota« komunistov v gospodarstvu je bistveno manjša (okrog 75%), kar pomeni, da je četrtnina njenih pripadnikov (morda) religiozno opredeljena.

Ni nepomembno tudi to, kako javnost dojema razliko med politokrati in gospodarsko elito. V raziskovanju leta 1984 v Sarajevu je četrtnina vprašanih označila politične funkcionarje kot skupino (prvega ranga), ki najbolje živi, medtem ko so prišli direktorji šele na četrto mesto, za privatnimi obrtniki in za estradnimi »umetniki« (R. Dundžerović, 1988, 126). Že interpretirani podatki empirične raziskave kažejo (glej pogl. 3), da so po percepciji zaposlenih jugoslovanov politokrati daleč najbolj vplivni glede politike ZKJ, medtem ko so strokovnjaki v tem pogledu na drugem mestu.

Na podlagi dosedanje analize lahko zanesljivo sklenemo, da tvorijo politični funkcionarji – politokracija – elito politične in družbene moči. Glede na to je seveda zanimivo vprašanje, ali v naši družbi lahko govorimo o enotni ali pa o deljeni eliti oblasti. Odgovor na to vprašanje – nanj v ameriški družbi ponujajo dva odgovora, »elitističnega« (W. Mills) in »pluralističnega« (R. Dahl) – je seveda v jugoslovanski družbi drugačen. Funkcionalno gledano je jugoslovanska elita

oblasti enotna politična elita, ki *svoje oblasti ne deli z drugimi elitami*. Toda, politična elita je sama v sebi segmentirana na osem homogenih republiško-pokrajinskih elit. V tej segmentiranosti je že del odgovora na vprašanje, zakaj politokracija, ki ima sicer absolutni nadzor v družbi, ne zmore zagotoviti izhoda iz krize. Razlog za to moramo iskati v tem, da učinkovitost politične (ali katerekoli druge) elite ni samo funkcija nadzora, temveč tudi enotnosti. R. Dahl pravi takole ... »Skupina ima lahko velik nadzorni potencial in majhno sposobnost za enotnost. Aktualna politična učinkovitost (effectiveness) skupine je funkcija njene sposobnosti za nadzor in sposobnost za doseganje enotnosti« (1958, 465). Dejstvo, da ni prišlo do *dejanske enotnosti jugoslovanske politične elite, je ključ, ki pojasnjuje njeno večletno neučinkovitost v boju z družbeno krizo*.

LITERATURA:

1. R. Dahl, A Critique of the Ruling Elite Model, *American Political Sciences Review*, Vol 52, 1985.
2. R. Dundžerović, *Komunisti i klasno socijalne razlike*, rokopis, 1988.
3. M. Duverger, *Janus les deux faces des l'Occident*, Fayard, Paris 1972.
4. V. Franičević, Izazovi prestrukturacije: SKJ pred promjenama, Znanstveno srečanje: *Razvoj, dileme in perspektive jugoslovanskega socializma*, Zagreb 1988.
5. V. Lay, Kvalitet svakodnevnog života društvenih grupa, *Revija za sociologiju*, št. 1-4, 1986.
6. M. Lazić, *U susret zatvorenom društvu*, Naprijed, Zagreb 1987.
7. M. Lazić, »Mobilnost i homogenizacija vladajuće klase«, *Revija za sociologiju*, št. 1-4, 1986.
8. *Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe*, N. Toš in drugi, Raziskovalni institut FSPN, Ljubljana 1988.
9. J. Mirić, Kriza i demokracija, Znanstveno srečanje: *Razvoj, dileme in perspektive jugoslovanskega socializma*, Zagreb 1988.
10. D. Mrkšić, *Srednji slojevi u Jugoslaviji*, IIC SSO Srbije, Beograd 1987.
11. D. Sekulić, Otvaranje i zatvaranje društvene strukture – jedan pokušaj mjerenja za tri generacije, *Revija za sociologiju*, št. 1-2, 1987.
12. G. Therborn, Šta vladajuća klasa čini kad vlada?, *Marksizam u svetu*, št. 1, 1988.
13. S. Vrcan, *Društvene nejednakosti i moderno društvo*, Školska knjiga, Zagreb. 1974.